

Turjaški arhiv na Dunaju in njegovi slovenski dokumenti

BORIS GOLEC, STANE OKOLIŠ

Družinski arhiv knezov Auerspergov, najpomembnejše veje iz rodu Turjaških, je najobsežnejši ohranjeni arhiv katere od plemiških družin s slovenskega ozemlja, vendar širši strokovni javnosti iz različnih razlogov doslej vse premalo znan. Poglavitni vzrok njegovega nepoznavanja je v dostopnosti gradiva, ki ni bilo nikoli brez pridržkov na voljo uporabnikom. Že sama narava arhiva, zasebne lastnine plemiške družine, je v preteklosti pomenila precej večjo oviro za nemoteno raziskovalno delo kot denimo dostopnost arhivov državnih in javnih ustanov. Turjaški arhiv je sicer v šestdesetih letih 19. stoletja za pisanje zgodovine rodbine temeljito izčrpal Peter Radics, komaj pa je gradivo pritegnilo pozornost tudi kot neprecenljiv vir za deželno in nacionalno zgodovino, so ga pred stoletjem preselili v grad Losensteinleiten na Spodnjem Avstrijskem, kamor mu je sledilo le malo slovenskih zgodovinarjev in drugih znanstvenikov. Neugodne politične razmere zadnjega pol stoletja so ga za dolgo časa sploh odtegnile slovenski strokovni javnosti. Medtem je iz Losensteinleita prišel v depojsko hrambo v Hišni-, dvorni in državni arhiv na Dunaju, kjer ga je zadnja leta z dovoljenjem upravitelja družinskega arhiva Heinricha Auersperga pregledovalo že nekaj raziskovalcev iz Slovenije.

Oktobra 1995 je celoten inventar turjaškega arhiva, v kolikor zadeva slovensko državno ozemlje, prepisal za potrebe Arhiva Republike Slovenije zgodovinar Stane Okoliš.¹ Popis je na računalniški disketi in v tiskani obliki v AS na voljo vsem potencialnim uporabnikom arhivskega gradiva. Le-to je shranjeno v starem poslopju Hišnega-, dvornega in državnega arhiva na Dunaju (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Minoritenplatz 1, Wien I). Dovoljenje za uporabo družinskega arhiva izda načeloma za čas enega leta lastnik arhiva Heinrich Auersperg, in sicer na prošnjo, ki vsebuje natanko določene arhivske enote (oddelek, fascikel) in je poslana na naslov: Verwaltung des fürstlich Auersperg'schen Familien-Archivs, A-3144 Schloß Wald, Niederösterreich.

Slovensko državno ozemlje v celoti ali samo deloma zadeva 11 od 23 oddelkov, ki povečini obsegajo gradivo posameznih zemljiških gospodstev. Ti oddelki so (številka v oklepaju pomeni številko oddelka): Centrala (II), Centrala Ljubljana (VII), Kočevje (VIII), Poljane ob Kolpi

(IX), Žužemherk, Toplice in Mala vas (X), Soteska (XI), Višnja Gora (XII), Dvor pri Žužemherku s fužinami (XIII), Šrajbarski Turn pri Krškem (XXI), Grofovski arhiv Auerspergov (XXII) in Listine (XXIII).

Listinski del arhiva je med skromnejšimi oddelki, čeprav sežejo najstarejše listine v 13. stoletje, nasprotno pa predstavlja za gospodarsko in socialno zgodovino kranjskega podeželja neprecenljivo vrednost 236 (!) urbarjev za čas od srede 15. stoletja do zemljiške odveze. Urbarji obravnavajo naslednja gospostva s pridruženimi dvorci in imenji: Postojna, Soteska, Turjak, Kočevje, Poljane, Šumperk, Mokronog, Žužemherk in Čušperk ter župnije Škocjan pri Turjaku, Osilnica in Dolenjske Toplice. Poleg spisov upravne vsebine hrani arhiv še vrsto virov za cerkveno zgodovino (župnije pod patronatom Turjaških) ter dokumentov o političnem in javnem delovanju članov družine (Anastasius Grün).

Novoodkrita slovenska besedila

Že popisovalci in urejevalci turjaškega arhiva so naleteli na slovenska besedila, ki pa so jih vnesli v inventar samo v primerih, ko je šlo za samostojen spis. V inventarju so trije taki dokumenti, od katerih je bil zadnji že objavljen: 1) slovenski opis meja gozda (Kočevje, A-V-1, Conv. 5), 2) prisega župljanov Osilnice pred inšpektorjem turjaških posesti na Kranjskem v Kočevju leta 1738 (Kočevje, A-VI-6, Conv. 2), 3) poravnava pred nepristranskim sodnikom v Višnji Gori glede pravice do pašnje l. 1747 (Višnja Gora, A-IX-1 Conv. 3).

Kolikor nam je znano, je bilo doslej objavljenih v strokovni periodiki šest slovenskih tekstov, na katere je leta 1928 pri pregledovanju gradiva (tedaj še v Losensteinleitu) naletel pravni zgodovinar Metod Dolenc. Spisi zajemajo čas od začetka do konca 18. stoletja in si kronološko sledijo takole:

1) in 2) dve prošnji graničarskih častnikov in vojakov iz Ogulina iz let 1714 in 1715 (v hrvaščini), 3) poravnava med podložniki glede pravice pašnje pred nepristranskim sodnikom v Višnji Gori leta 1747, 4) tožba pred vinogorskim zborom v gospostvu Soteska leta 1760, 5) kmečka računska pravda pred patrimonialnim sodiščem v Žužemberku leta 1758 ter 6) tožba zaradi žalitve v zvezi s tožbo glede očetovstva pred krajevnim sodiščem Žužemberk leta 1794.²

¹ Na tem mestu se toplo zahvaljujemo Avstrijskemu inštitutu za vzhodno in jugovzhodno Evropo in nekdanjemu predstojniku izpostave v Ljubljani g. dr. Felixu Bistru, ki sta nama omogočila enomesečno bivanje in delo na Dunaju.

² Metod Dolenc, Nekoliku uradnih spisov s slovenskimi jezikovnimi drobtinami iz 18. stoletja, v: Časopis za zgodovino in narodopisje XXVIII (1931), str. 101-110.

+ na Celim Sietim
Evangelium

Jest N perschezem glovni Liga magyriau. Musaj
Kobor: Dorschenu Sam. Luban Sietimfunt Rana. enij
Fischert perschezi, de, Loen Sietim ni, prurimu
na inu Indim ni ad nashik. Storischa, Sliisalsam.
Ludi poprei, de La Lura v ofriinipa ad ene
fmetizubke Semle. ne uetiforu eden, ali ad ene.
Urborske Semle. Lura Kovora Lirtoigu Epr.
vianka Semle. is fasia Kosekue nabe.
Ureiko na Blofi. Lo. Sietimfunt ad La Lura
Kecorpe. nashik. Celu. fua ad eptim.
de L. Sietimfunt, na Asmich. Lirtoigu. de. ni. feilu
Kovora Lega Kovoriku nashik. nashik.
Lura. Lira. fua. nashik. Sietimfunt. Kovora. amen

+ na Lura La. fua. nashik.

gn. Sietimfunt. Lira. nashik.

J. Sietimfunt
Lira. Lira. fua. nashik. Lira. nashik. Lira. nashik.
Lira. Lira. fua. nashik. Lira. nashik. Lira. nashik.

Pisarjeva predloga k zapisu prisega osilniških župljanov leta 1738 (TA, A - VI, Konv. 2).

Inventar turjaškega arhiva je mlajši, zato Dolencu dva od inventarnih spisov nista bila znana, na tretjega pa je naltel po naključju. Starejši spis, opis gozdnih meja v kočevskem gospostvu iz leta 1710, je danes neznanokje založen, zato ga za pričujoči prispevek žal ni bilo mogoče pripraviti.

Ker doslej še nihče od slovenskih raziskovalcev ni uspel načrtno pregledati celotnega arhivskega gradiva, natančno število slovenskih besedil v njem ni znano. Naključnost najdb slovenskih jezikovnih drobtin, ki jo je poudaril Metod Dolenc, velja tudi za večino besedil, ki sva jih oktobra 1995 zabeležila avtorja pričujočega prispevka. Verjetnost obstoja še kakšnega slovenskega zapisa ni izključena. Poudariti velja, da sva bolj ali manj temeljito pregledala 134 fas-

ciklov in 42 urbarjev, nepregledanih pa je za slovensko državno ozemlje ostalo še več kot 1000 fasciklov gradiva in 194 urbarjev.

Novoodkrita besedila v slovenskem jeziku so naslednja:

1) 21. 4. 1708 - prisega čevljarjev mesta Višnja Gora pred vicedomskim sodiščem v Ljubljani (A-X-32, Konv. 1) - za objavo pripravil Boris Golec

2) 14. 12. 1751 - prisega tržanov Starega trga ob Kolpi pred deželnoglavarskim sodiščem v Ljubljani (A-VII-4, Konv. 3) - za objavo pripravil Boris Golec

3) n. n. 1. 1738 - prisega župljanov Osilnice pred inšpektorjem turjaških posestev na Kranjskem v Kočevju (A-VI-6, Konv. 2) - za objavo pripravil Stane Okoliš

Za objavo sva pripravila samo ta tri jezikovno zanimivejša slovenska besedila, ne pa tudi priseg iz leta 1794, pri katerih upravna slovenščina zaradi novih temeljev kaže že precej drugačne poteze. Vse odkrite tekste družijo skupna značilnost, da gre za kolektivne prisoge med ali ob zaključku sodnih procesov. Prisegli so predstavniki treh različnih socialnih skupin: cehovsko organizirani meščani, tržani kmečkega trga in kmečki podložniki.

1) Prisega čevljarjev mestu Višnja Gora 21. aprila 1708 pred vicedomskim sodiščem v Ljubljani (pripravil Boris Golec)

A-X-32, Konv. I

Najstarejše znano slovensko besedilo v turjaškem arhivu je nastalo ob zaključku dveletnega pravdanja pred vicedomskim sodiščem v Ljubljani dne 21. aprila 1708. Gre za prisego članov čevljarkega in usnjarskega ceha v Višnji Gori, da bodo spoštovali razsodbo sodišča in da bodo tožnikom, ki je pravdo dobil, povrnili vse nastale stroške. Za razumevanje sicer vsebinsko skopega teksta si nekoliko oglejmo ozadje spora, ki je sploh privedel do za Višnjane neugodne razsodbe in slovenske prisoge.

Spor je bil za višenjski čevljarški in usnjarski ceh predvsem prestižne narave in le malo povezan z materialnimi prednostmi. V njem se v prvi vrsti zrcali stara tekmovalnost med Višnjo Goro, ki je bila leta 1478 iz trga povzdignjena v deželno knežje mesto, in trgov Žužemberk. Rivalstvo se je odražalo v vsakdanjih situacijah, tako v medsebojnem oviranju trgovanja, mitninjenju blaga in konkurenci obrtnikov. Žužemberk, ki so mu sicer manjkali atributi mesta, po velikosti in gospodarski moči ni bistveno zaostajal za Višnjo Goro, razlike pa so se v 17. stoletju celo zmanjševale. Auerspergi so kot trški gospodje Žužemberka namreč svoje tržane podpirali v konkurenci in sporih z okoliškimi urbanimi naselbinami in gospodstvi, medtem ko Višnja Gora kot deželno knežje mesto od kranjskega vicedoma ni mogla pričakovati posebnih zaščit. Višenjsko mestce je okrog in okrog obdajala posest Auerspergov, še posebej od leta 1631 naprej, ko je postalo njihovo tudi gospodstvo Višnja Gora, ki so ga občasno upravljali kar iz gradu Žužemberk.

Mesto Višnja Gora je sicer imelo od gospodstva v zakup mitnino na celotnem ozemlju deželskega sodišča že od leta 1461, ko je bilo še trg, toda Auerspergi in njihovi grajski oskrbniki so od leta 1631 težili k ukinitvi tega sicer začasnega zakupa. Poleg stalnih mitninskih postaj, ki jih je mesto dajalo v zakup zasebnikom, je smelo pobirati skromno mitnino tudi na podeželskih sejmihi, na katerih pa se je stojnina stekala naravnost v gosposčinsko in ne v mestno blagajno. Okoli leta 1705 so se stvari korenito zasukale. Gospodstvo je mitnino oddalo mitničar-

jem neposredno v zakup brez posredovanja mesta, ker z njim ni več podaljšalo zakupne pogodbe. Ogorčenje Višnjancev je bilo tolikšno, da so (zdaj gosposčinskega) mitničarja celo spustili z lokacije v mestu in se z gospodstvom spustili v večletno prekanje in pravdanje zaradi izražene samovolje.³

V isti čas pade tudi pravdanje med gosposčinskim oskrbnikom Francem Antonom Pürom in čevljarškim in usnjarskim cehom, posredno vsekakor povezano s splošnim nezadovoljstvom in ponižanjem Višnjancev zaradi mitnine. Trenja med višenjskimi in žužemberškimi čevljarji in usnjarji so bila vsaj pol stoletja starejša, auersperško podpiranje Žužemberčanov proti Višnjancem pa jih je vsakič samo še povečalo. Višenjski mojstri so bili močni in številni v času siceršnjega gospodarskega vrbunca Višnje Gore sredi 16. stoletja. Dne 5. novembra 1555 so si dali pri vicedomu potrditi pravila ljubljanskih čevljarjev in usnjarjev, kar velja za ustanovitev organiziranega ceha v mestu. Njegovemu delovanju smo priča skozi tri naslednja stoletja po ohranjenih dokumentih, učnih pisnih, zapisnikih in drugih virih.⁴ Njihovi žužemberški kolegi se nasprotno, podobni višenjskim, temveč le z veliko mlajšim privilegijem privatnega značaja, ki jim ga je 8. januarja 1660 izdal grof Volf Engelbrecht Auersperg. Izdana koncesija čevljarški bratovščini v Žužemberku pravi, da tamkajšnje čevljarje ovirajo razni čevljarji in šušmarji (Störer) na podeželju in v trgih žužemberškega in višenjskega deželskega sodišča, zato se je pokazala potreba po pregledu in vizitaciji usnja na letnih sejmihi in proščenjih. Ker jim koncesije za vizitiranje ni hotel podeliti grofov rentni mojster, je na njihovo prošnjo to storil grof sam. Poslej je imela čevljarška bratovščina v Žužemberku od deželskega sodišča pooblastilo, da sme vedno, kadar je potrebno, na sejmihi pregledovati usnje (in usnjene izdelke), vendar samo zunaj mest, s čimer je bila mišljena Višnja Gora. S tem naj bi se po besedah koncesije ohranjalo med običajnimi ljudmi pošteno trgovanje brez goljufij. Žužemberški mojstri so dobili tudi pravico kaznovati kršitelje. Polovico kazni je prejel gospodstvo, usnjari pa so morali v posebnih primerih kršitelje naznaniti in jih prepustiti v nadaljnjo obravnavo deželskemu sodišču.⁵ Določila so veljala za vse sejme in proščenja razen v samem višenjskem mestu, in sicer tako na podeželju kot v trgih, pri čemer so mislili trga Žužemberk in

³ Boris Golec, Trgovski promet na širšem območju Višnje gore do konca 18. stoletja v luči deželskosodnih in mestnih mitnic, *Zgodovinski časopis* 49 (1995), št. 1, str. 75-81.

⁴ Konrad Črnoligar, Aus dem Weichselburger Archive, *Mitteilungen des Musealvereins für Krain (MMVK)* 11 (1898), str. 122-129.

⁵ Turjaški arhiv Dunaj (TA), A-IX-5, Konv. 2, Nr. 1, f. 2. 1660.

Litija ter pogojno tudi propadli trg Šentvid pri Stični.

Ne vemo sicer, kako je novost vizitiranja odmevala na podeželskih in trških sejnih takoj po objavi koncesije, vendar brez čudenja, negodovanja in odpora gotovo ni šlo. Zdaj so se na lepem pojavljali med prodajalci in kupci v povsem novi vlogi žužemberški čevljarji, ki so v očeh višenjskih in drugih cehovskih mojstrov veljali za manjvredne, v očeh kmečkih čevljarjev pa vsaj za nezaželene. Višenjski meščani so morali biti še posebej prizadeti, ko so po trije ali štirje hodili na podeželske sejme pobirat že tako skromno mitnino, tam pa so se jim kot vizitatorji postavili ob hok "nekakšni žužemberški šušmarji" in zahtevali blago za pregled tudi od Višnjjanov.

Ni naključje, da se je višenjski ceh neposredno zatem obrnil na cesarja Leopolda s prošnjo, naj izda patent, po katerem se morajo vsi šušmarji (*Störer vnd Winkhl Arweither*) v višenjskem deželskem sodišču in mestnem pomirju bodisi včlaniti v ceh v Višnji Gori hodisi prenehati z delom. Cesar Leopold jim je 11. maja 1661 izdal v Gradcu želeni zaščitni patent,⁶ ki je samo eden številnih podobnih patentov brez ali z malo učinkom, izdanih raznim cehom in bratovščinam po vseh dednih deželah. Višnjani so se mogli z njim kvečjemu postavljati pred Žužemberčani, češ da gre za pisanje od cesarja, medtem ko imajo oni samo grofovo koncesijo, dejansko pa niso mogli storiti ničesar proti odločitvi grofa Auersperga glede vizitiranja sejemskega blaga.

O napetostih med višenjskimi in žužemberškimi čevljarji izvemo štirideset let pozneje na prelomu iz 17. v 18. stoletje. Sporno pregledovanje usnja je privedlo do tožbe s strani Višnjjanov pred deželnoglavarskim sodiščem, ki mu je bil kot drugostopenjskemu sodišču podvržen Žužemberk kot privatni trg. Za 4. julij 1701 je "zapriseženi komisar za zaslišanje prič na Dolenjskem" (*Zeügs Commissarius*) baron Franc Albert Pelzhofer sklical priče na zaslišanje pri "zidanem mostiču" in k zaslišanju pozval tudi višenjski čevljarski ceh, če želi priče videti, slišati in vložiti zanje svoj vprašalnik. Višenjski čevljarji in usnjarji se sprva niso odzvali, nato pa so 3. avgusta 1702 deželnemu glavarju predložili svoja protivprašanja (*Gegenweysung*) in inena 11 prič iz vrst podložnikov, ki naj bi potrdile, da žužemberški čevljarji ne uživajo pravice vizitiranja usnja nemoteno več kot 30 let in en dan, kolikor je bilo potrebno, da je kakšna sporna zadeva postala pred sodiščem neizpodbitna pravica. Vizitiranje je zadevalo usnjene izdelke, prinesene naprodaj na deželskosodne sejme gospostva Višnja Gora in drugih Auerspergovih deželskih sodišč na Dolenjskem. Dopisu so Višnjani predložili vicedomov cehovski red iz leta 1555, kon-

cesijo Auerspergovega rentnega mojstra glede vizitiranja usnja v Višnji Gori iz leta 1650 in znani cesarski patent iz leta 1661. Predlagane priče je komisar zaslišal 17. aprila 1703, konca spora med obeh cehoma pred deželnoglavarskim sodiščem pa žal ne poznamo.⁷

Huda kri med meščani Višnje Gore oh nikitvi zakupa mitnine in nepopustljivost gosposčinskega oskrbnika sta končno privedli do incidenta na proščenju v Litiji marca 1706. Začel se je sodni spor, katerega epilog predstavlja prav slovensko pisana prisega iz leta 1708, ki je predmet naše obravnave. Oglejmo si zato, kako je skozi sodne mline prišlo do njenega nastanka.⁸

Sodni spor je sprožil oskrbnik Auerspergovega gospostva Višnja Gora Franc Anton Pur, po funkciji ohenem zastopnik višenjskega deželskega sodišča. Čevljarje in usnjarje mesta Višnja Gora, združene v ceh častitljive starosti, je smel tožiti najprej pred prvostopenjskim mestnim sodiščem, medtem ko je naloge drugostopenjskega sodišča za prebivalce deželnoknežjih mest na Kranjskem opravljalo vicedomsko sodišče v Ljubljani. Oskrbnik Pur je mestno sodišče očitno prezrl in se s tožbo obrnil naravnost na vicedoma. Čevljarski in usnjarski ceh je obtožil odklanjanja vizitacije usnjenih izdelkov na proščenju v trgu Litija, ki je spadal pod njegovo deželsko sodišče.

V nedatiranem dopisu, prispelcem v Ljubljano sredi marca 1706, je opisal dogodek na litijemskem proščenju 14. marca istega leta. Celoten čevljarski in usnjarski ceh iz mesta Višnja Gora naj bi se uprl pregledu (vizitaciji) usnja, ki jo je po svojih zastopnikih opravljalo višenjsko gospostvo. Oskrbnika Pura (*flegarja jemu richtniga namestnika*) so grobo napadli, mu grozili s smrtjo, tepežem in uporom, strahovito kričali, da mora umreti, in pregovorili na pomoč tudi tuje podložnike. Usnjar Jernej Groznik iz Višnje Gore je Pura celo strgal z glave klobuk in baroke ter jih zagnal v hlato. Prizadeti višenjski gosposčinski oskrbnik je dogodek opisal kot nasilje in v deželi strogo prepovedano početje. Vicedomskemu sodišču je naznanil 13 imen usnjarjev, in sicer Jerneja Groznika, Marka Groznika, Lovreta Kodriča kot cehmoštra, Jurija Turka, Andreja Klemenčiča, Jakoba, Lovreta in Jurija Mokotarja, Marka Fahjana, Matijo Turka, Miho Marovta, Jerneja Fahjana in Bernarda Grandeta.

Dne 29. marca 1706 se je na uradno zaslišanje pri vicedomu odzvalo deset od zgoraj navedenih trinajstih mož, ki so vsi po vrsti obtožbam ugovarjali. Vicedom je zato pozval k drugemu

⁶ Konrad Črnologar, *Aus den Schriften der Schuhmacher-Zunft der Stadt Weichselburg*, MMVK 11 (1898), str. 16-18.

⁷ AS, Cehovski arhivi, šk. 21, Čevljarski in usnjarski ceh v Višnji Gori, s.d. 1701, 3. 8. 1702, 17. 4. 1703, s.d. 1708.

⁸ TA, A-X-32, Konv. 1, 29. 3. 1706, 19. 4. 1706, 10. 5. 1706, 26. 5. 1706, 15. 6. 1706, 23. 6. 1706, 15. 11. 1706, 21. 2. 1707, 8. 4. 1707, 21. 7. 1707, 16. 8. 1707, 14. 10. 1707, 5. 12. 1707, 9. 1. 1708, 14. 4. 1708, 17. 4. 1708, 21. 4. 1708, 16. 11. 1708, 3. 8. 1709.

rednemu zaslišanju tudi Franca Antona Pura, da odgovori na ugovore obtoženih. Ker Pur kot gosposčinski oskrbnik ni spadal pod vicedomsko sodišče, ga je moral poleg vicedoma pozvati v Ljubljano kot sopodpisnik tudi deželni glavar. Zaslihanje je sledilo že 8. aprila, kot sodnika pa sta nastopila upravitelj deželnega glavarstva in upravitelj vicedomskega urada. Najprej so odgovarjali Višnjani, nato je Pur opisal dogodek v Litiji, razsodba dne 10. aprila pa se je glasila v oskrbnikovo korist. Obtoženi usnjarji in čevljarji so se hili na proščenjih dolžni podvreči Purovi vizitaciji, proti čenur so mogli vložiti apelacijo. To so resnično storili, toda apelacijo je sodišče 19. aprila zavrnilo in Višnjanom ukazalo, da morajo na proščenjih in sejnih v višenjskem deželskem sodišču svoje napredaj princešno usnje brez ugovaranja prepustiti gosposčinskim vizitatorjem v pregled.

Ponosni višenjski rokodelci so na vizitatorje gledali zviška, pregled kvalitete svojih izdelkov s strani necehovskih šušmarjev pa razumeli kot ponižanje. Ukaza deželnega glavarja in upravitelja vicedomskega urada o obvezni vizitaciji z dne 26. maja 1706 niso hoteli ne mogli izpolniti. Že na naslednjem litijskem proščenju 6. junija so se vizitaciji ponovno uprli. Franc Anton Pur je zato 15. junija ogorčen prosil deželnega upravitelja in vicedoma, naj Višnjanov ne pustita ne-kaznovanih, temveč naj jih zapre v zapor na deželnem glavarstvu. Tam naj bi ostali toliko časa, dokler se z višenjskim oskrbnikom ne bi poravnali in prisegli, da bodo pustili svoje usnje nemoteno vizitirati.

Deset višenjskih čevljarjev in usnjarjev je vicedomski urad že 23. junija pozval (ciliral), naj se nemudoma zglasijo v Ljubljani in tam počakajo na nadaljnji sklep. Ukaz je pomenil toliko kot pripor, zato so višenjski mojstri oklevali z odhodom. Dne 8. julija je vicedom prejel njihovo pismo, v katerem pravijo, da jih je oskrbnik Pur obtožil, da se upirajo vizitaciji usnja tudi na sejnih v Šentvidu (pri Stični) in v Velikem Gabru. Pojasnili so, kako je Pur za vizitatorja postavil nekega žužemberškega "šušmarja" (Fretter), kar je sramotilno zanje in za njihove cesarske svoboščine.

Upravitelj vicedomskega urada ni imel veliko posluha za tako razlago, zato je Višnjane 19. julija poklical v Ljubljano pod kaznijo 25 ducatov v zlatu, dva dni zatem, 21. julija, pa jim je grozil že s 100 dukati kazni, če se nemudoma ne odzovejo. Možje so se prestrašili in prišli 29. julija pred vicedoma, obtoženi, da so se v Šentvidu in Velikem Gabru uprli pregledu usnja "po izkušenem čevljarju".

Iz dopisovanja med cehom, Puro in vicedomskim uradom ni razvidno, ali so Višnjane že leta 1706 resnično vtaknili v ječo. Nikakor se niso hoteli ukloniti in so ugovarjali primernosti nekega žužemberškega čevljarja za vizitatorja, s čimer naj bi bili prizadeti privilegiji višenjskega

ceha. Vicedom jih je moral vedno znova klicati pred sodišče, in sicer 16. avgusta 1706 pod kaznijo 100 ducatov, 14. oktobra že z grožnjo 150 ducatov in 5. decembra z 200 dukati. Temeljno vprašanje se je zdaj obrnilo v smer, ki je bila sicer za Višnjane ugodnejša od prvotnih zavrnitve njihovih zahtev, zato pa povezana z večjimi stroški, za katere se je vedelo le, da jih bo moral poravnati poražence. Vicedomsko sodišče je namreč sklenilo ugotoviti dejansko stanje s pričevanji neprizadetih. Vsebine vprašanj, ki jih je moral sestaviti tožnik Pur, ne poznamo, šlo pa je za ugotavljanje dotlej običajnega postopka vizitiranja in skladnosti le-tega s privilegiji višenjskega ceha. 15. novembra 1706 je upravitelj vicedomskega urada sklenil na uradnem zaslišanju Višnjanov o pripomhah glede Purovega vprašalnika (Weisungsartiel) in izbranih prič, da ostaneta vprašalnik in sestava prič nespremenjena. Dne 29. decembra istega leta je za komisarja za izprašanje prič (Zeügs Commissar) imenoval Jancza Adama pl. Erherga.

Ugotovitev z januarskih zaslihanj leta 1707 ne poznamo, bile pa so neugodne za obtožene višenjske čevljarje in usnjarje. Dne 24. januarja je namreč vicedomski urad izdal Višnjanom dekret, da morajo privoliti v vizitiranje in 21. februarja celoten ceh pod kaznijo 150 ducatov spet poklical v Ljubljano. Ugovarjanja in trmoglavosti višenjskih mojstrov še vse leto 1707 ni bilo konce, četudi podrobnosti ne poznamo. Dne 3. oktobra 1707 je višenjski gosposčinski oskrbnik Pur tako kot pred več kot letom dni prosil vicedoma, naj obtožence vtakne v zapor in jih ne izpusti, dokler ne prisežejo spoštovati sklepov sodišča.

Do tega je tudi res prišlo. Višnjani so prisegli (Anlobung gethan) 14. aprila 1708, ko so bili še v zaporu, in prosili deželnega glavarja in vicedoma, naj jim določi datum poziva za obe strani in jih medtem izpusti iz zapora ter jim dovoli odhod domov. Prošnji so ugodili, nakar je teden dni pozneje, 21. aprila 1708, devet članov višenjskega ceha priseglo spoštovati dve leti staro razsodbo z dne 10. aprila 1706 in povrniti sodne stroške. Čez pol leta je hilo na zaslišanju 16. novembra 1708 sklenjeno, da znašajo sodni stroški, ki jih morajo čevljarji in usnjarji plačati oskrbniku Puro, 22 goldinarjev in 23 krajcarjev. Določen je bil tudi 14-dnevni rok plačila, toda tako visoke vsote prizadetim ni bilo lahko zbrati. Še 3. avgusta 1709 jih je vicedomski urad pozival, naj stroške v 14 dneh poravnajo, sicer bo sledil rubež.

Akt s slovensko prisego z dne 21. aprila 1708 se v originalu in v modernem slovenskem prevodu glasi:

Ich Carl Joßseph Khappus von Pichlstain J: V: Dr. der Röm: Kayl: May: angesetzter Ober Pergkhrichte in Crain, der Fürst: Graffschafft Görz vnnnd Cilli, Hoff Cammer Fiscal vnnnd Landts Vizdombischer Ambts Secretarius alda,

attestiere hiemit das N: die Weixlburgischen Schuester wider Herrn Franz Antonni Pur alß Verwaltem vnn Landtgerichts Vertrettern der Herrschafft Weixlburg, Ra(ti)one: Visitierung des Leders vnd was deme mehr anhängig, nachvolgendes Jurament abgelegt haben.

Jest Laure Codritsh, Juri Turkh, Jerny Grosnikh, Mathia Turkh, Jury Makhtatar, Laure Makhtatar, Andree Clementschitsh, Jacob Makhtatar, Marco Klauschekh perseßhem gospud Bogu emu zhisto persego, de se Jest ozhem themu abschido gliha kateri je ta desete dan tega mesza aprila utem lete 1706. per vizdanye na prei shau, toku dobro Vlitye, koker tudi na vseh druech semnech visenskega gospustva richte, ta leder skose guspoda Pura flegarja jenu richtniga namestnika te greschine Viselne Gore visitirat, ali pregledat pestiti, jeno nemo gospudu Puro nezh sam, tudi ue skusi eniga drusiga sa tega vola kai sturiti, pertem tudi te expense plazhati ohlubem, koker meni gospud Buch, jnu ta zhestita bres vsega madesa spozheta diviza, jnu mati boshia Maria, jnu vsi lubi boshy suetuiki na noi pusledni tshash pomagaia Amen.

Zu Urkhundt dessen ist mein hierunter gestelte Fertigung Datum Laybach den 21. April 1708 t:(cn)“

(osebni pečat)

Prevod v moderno slovenščino, upošteva je slogovne značilnosti originala:

Jaz Lovre Kodrič, Jurij Turk, Jernej Groznik, Matija Turk, Jurij Mokotar, Lovre Mokotar, Andrej Klemenčič, Jakob Mokotar, Marko Kavšek, prisežem gospodu Bogu čisto prisego, da bom spoštoval sklep, ki je bil izdan desetega dne meseca aprila 1706. leta pri vicedomu. Tako v Litiji kakor tudi na vseh drugih sejmihi sodišča višenjskega gospodstva bom oskrbniku in sodnemu namestniku graščine Višnja Gora gospodu Puro pustil vizitirati ali pregledati usnje in mu ne bom ne sam ne po kom drugem zaradi tega ničesar storil, pri čemer ohljubim plačati tudi stroške. Kakor mi pomagajo gospod Bog in častita brez vsega madeža spočeta devica in božja mati Marija in vsi ljubi božji svetniki v mojem poslednjem času. Amen.

Izbira slovenščine za jezik prisega na začetku 18. stoletja ni posebnost, vsekakor pa je izjema v poslovanju vicedomskega urada. Slovenščino so narekovali praktični razlogi, saj je moral prisežnik vsebino prisega natančno razumeti. Višenjski meščani pa nemščine praviloma niso bili večji, o čemer priča več sodobnih virov. Leta 1714 so v pritožbah deželnemu vicedomu zapisali, da razen mestnega sodnika ne zna nihče od meščanov in svetnikov ne pisati ne brati.⁹ Še trideset let po-

zneje, leta 1744, je njihov mestni sodnik, koroški priseljence Janez Reichard, klical k sejam sveta svojo ženo, da je Višnjanom tolmačila njegove besede.¹⁰

Sestavljalca prisega za višenjske čevljarje in usnarje ne poznamo. Bil je pač uradnik vicedomskega urada, ki mu je bila slovenščina materinščina. Sodbo o slogovnih značilnostih njegovega jezika prepuščamo jezikoslovcem, vsekakor pa je bil mož seznanjen tudi s sodobno pisano slovenščino. Tako govori na enem mestu o *Bogu*, na drugem pa ga narečno imenuje *Buch*. Videti je, da gre za Gorenjca, prikriti pa tudi ni mogel improviziranja, saj je besedilo domala dohese den prevod podobnih nemških priseg z vrsto neprevedenih nemških upravnih izrazov. Višenjskim mojstrom so morale hiti domače in razumljive besede, kakor: *abschid*, *richte*, *flegar* ali *expensi*. Pisec je sicer uporabil bohoričico, vendar nedosledno. K nemškemu črkopisu ga je zaneslo zlasti pri pisavi imen in priimkov, ki jih je bil navajen zapisovati nemško (Clementschtsh, Kauschekh), ni se ji mogel izogniti pri neprevedenih izrazih (*abschido*, *richte*), nemalokrat pa gre za dvojnost v uporabi pravopisa tudi pri povsem slovenskih stvarnih imenih, glagolih in pridevniki. Tako zapisuje *š* kot *sch* in *sh* (*Vischne gore*, *shau*, *boshu*), *č* kot *tsh*, *tsch* in *zh* celo v isti besedi (*Clementschtsh*; *zhestita*, *tslashi*), za *ž* pa je izbiral med tremi variantami: *fh*, *s* in *sh* (*perseßhem*, *madesa*, *boshly*). Za zgled sodobne upravne slovenščine je mogel vzeti pravzaprav le prisežne obrazce deželnih stanov, če so mu hili seveda dosegljivi.

Zgodba o zavračanju pregledovanja blaga se je leta 1708 sicer končala, kar zadeva pravice gosposčinskega oskrbnika, toda odnosi med višenjskimi in žužemberškimi čevljarji s tem še niso postali holjši. Člani ceha v Višnji Gori so tedaj prisegli, da se bodo pustili vizitirati oskrbniku oziroma zastopniku višenjskega deželskega sodišča, ne pa komu drugemu, ki bi ga oskrbnik za pregledovanje usnjenih izdelkov pooblastil in poslal na sejme in proščenja namesto sebe.

Kje in katere dni se na območju deželskega sodišča odvijajo letni sejmi, je natanko preciziral urhar gospodstva Višnja Gora iz leta 1705.¹¹ Deželsko sodišče je bilo po površini obsežno, saj je na severu mejilo na reko Savo, prekoračilo na jugu Krko, se na zahodu približalo Šmarju, na vzhodu pa Trehnjemu. Skozenj so tako vodile vse glavne dolenske prometnice razen poti iz Ljubljane proti Reki. Na skrajnem severu oh plovni savski poti je ležal trg Litija, najprometnejša točka s stičiščem treh poti pa je bilo mestece Višnja Gora, katerega mestno pomirje je bilo sicer izločeno iz deželskega sodišča.

Brez privilegiranih letnih sejmov v mestu je

⁹ AS, Vicedomski urad za Kranjsko (Vic.a.), I/145, šl. 284, št. 3, 10. 9. 1714.

¹⁰ Ibidem, št. 2, 17. 6. 1744.

¹¹ TA, A-15-123, 11andt=Urbarium bey der Herrschafft Weich-
Belburg 1705, s.p.

bilo na tleh deželjskega sodišča 17 proščenj na leto, in sicer v trgu Litiji (4), pri župnijski cerkvi na Krki (1), v Šentvidu pri Stični (5), pred stiškim samostanom (2), v Velikem Gabru (1), Veliki Loki (1), Mali Loki (2), pri taborski cerkvi na Primskovem (1) in v Šmarju pri Grosupljem (1).

Urbar omogoča tudi vpogled v podeželsko obrt, ko po posameznih vaseh navaja vinotoče, usnjarije, kovače, mesarje in kramarje. Letno so plačevali dogovorjeno stojnino po 8 krajcarjev, imenovano "*Letenza*", vseh skupaj pa je bilo 109, stanujočih v 40 vaseh in zaselkih. Med njimi ni bilo čevljarjev, ki so jih šteli k usnjarijem, le-tih pa navaja urbar 23 v 17 krajih, in sicer največ v obrtniško močnih vaseh Šmartno pri Litiji (4) in Šentvid pri Stični (3). Praviloma so morali biti vsi člani usnjarskega in čevlarskega ceha v Višnji Gori, tako kot mestni obrtniki pa so bili dolžni svoje blago na sejnih podvreči vizitaciji graščinskega oskrbnika.

Franču Antonu Puru je kot oskrbnik gospostva Višnja Gora pred letom 1720 sledil Kornelij Štojs. V tem letu se je med oskrbnikom in višenjskim cehom zopet razvnel stari spor glede vizitacije. Višnjani oskrbniku te pravice sicer niso oporekali, toda jezilo jih je, da je za vizitacijo pooblastil njihove konkurente iz čevlarske bratovščine v Žužemberku. To se je zgodilo na proščenju v Šmartnem pri Litiji, nakar so višenjski mojstri oskrbnika Štojsa tožili pri deželnem upravitelju. Na nedatirani sodni obravnavi so se toženi Višnjani sklicevali na dano (slovensko) prisego 21. aprila 1708 in prosili, naj gosposki oskrbnik ravna pri vizitiranju tako kot dotlej. Vicedom je njihovi prošnji ugodil ter 11. junija 1720 Korneliju Štojsu izdal ukaz, da usnja ne smejo vizitirati Žužemberčani ali kdo drug. Oskrbnik ukaza ni izpolnil, temveč v njegovo zasramovanje na Jakobovem sejmu (25. julija) v Veliki Loki po sodnem slugi razglasil, da ho usnje odvzeto vsakomur, ki ne bo dovolil vizitirati žužemberškemu čevljarjem. Proti temu Štojsovi razglasu, uperjenemu naravnost proti višenjskim mojstrom, so se le-ti nemudoma pritožili pri deželnem glavarju kot sodni instanci za plemstvo in zemljiška gospostva. Deželni glavar je višenjskega gosposkega oskrbnika pismeno povprašal o zadevi in dobil premeten Štojsov odgovor, da vizitiranje usnja v višenjskem deželskem sodišču sploh ne pristoji njemu, temveč pripada po znani koncesiji iz leta 1660 žužemberškemu čevljarjem. On sam da ne more ravnati v nasprotju s konsenzom kneza Auersperga in ker se na pregled usnja ne spozna, morajo vizitirati izkušeni ljudje. Višenjski čevljarji in usnjariji naj se zato ne pritožujejo proti njemu, temveč naj svoje pritožbe naslovijo naravnost na njegovo knežjo milost Henrika Auersperga.

Oskrbnikov zviti zagovor je odločilno vplival na sklep deželnoglavarskega sodišča, ki je po zaslišanju obeh strani 9. maja 1721 odločilo, da

ima Kornelij Štojs prav, zato naj ostane pri njegovem poročilu. Apelacijo višenjskega ceha je sodišče prav tako zavrnilo in s tem potrdilo pravico Žužemberčanom. Na samem procesu je oskrbnik Štojs predložil koncesijo žužemberškemu čevljarjem iz leta 1660 in njeno potrditev po sedanjem knezu Auerspergu z dne 27. marca 1720, malo pred začetkom spora. Višnjani so trdili, da za te stare akte ne vedo, ker Žužemberčani njihove vsebine več kot 30 let in en dan niso izvajali, v škodo Višnjani pa da ni moč izdati nobene koncesije. Omenjali so sodni spor pred deželnim glavarjem iz leta 1701 in citat, po katerem se oni kot cehovski obrtniki ne dovolijo vizitirati žužemberškemu šušmarjem (Frettner). Leta 1706 je sledil proces, v katerem je tedanji oskrbnik priznal, da bo k vizitiranju pritegnil poštene in izkušene mojstre in ne šušmarje, kakršni so Žužemberčani. Tudi (slovenska) prisega z dne 21. aprila 1708 govori le o oskrbnikovem vizitiranju in ne o čevljarjih iz Žužemberka. Za koncesiji knezov Auerspergov (1660 in 1720) pa so bili višenjski mojstri prepričani, da nista veljavni, ker ju ni potrdil cesar in ju cesarske generalije potemtakem odpravljajo. Oskrbnik Štojs se je nasprotno skliceval na knežje koncesije in ukaz sedanjega kneza, naj se po njih tudi ravna. Stari akti med cehi ga ne zadevajo, Višnjani nimajo pravice knezu česar koli predpisovati, on kot oskrbnik pa se je dolžan ravnati po knežji koncesiji in lahko vzame za vizitatorja čevljarja ali usnjarija, ki ga sam izbere.¹²

Majsko razsodbo deželnega glavarja so višenjski mojstri le težko pogoltnili, zato je že na binkoštni ponedeljek na proščenju v Šentvidu pri Stični nastal prepir med njihovim in žužemberškim cehom. Višnjani se sicer niso uprli vizitaciji usnja, ampak plačilu stojnine. Slednjo so pobirali Žužemberčani in je znašala četrtniko vina zanje in par podplatov za zemljiško gospostvo. Višnjani so izrabili priložnost, ko je hotel plačati stojnino šentviški župan. Denar so mu izbili iz rok in nastal je prepir, med katerim je višenjski meščan Jakob Penk zgrabil žužemberškega tržana Jurija Pruha za ovratno ruto in mu pokazal fige. Višenjski ceh je trdil, da je deželnoglavarska razsodba proti njim zadevala le vizitiranje in ne sejemске pristojbine, zato je bil gosposki oskrbnik Štojs v očitni zadregi, kaj storiti. Inšpektorju Auerspergovih gospostev je sporočil imena šestih najhujših kršilcev miru, od tega dveh znanih iz procesa med letoma 1706 in 1708, Matije in Jurija Turka, ter ga prosil za nadaljnja navodila. Neposredno zatem je deželni glavar 18. junija 1721 prejel Štojsovo tožbo proti višenjskemu cehu in posebej proti petim njegovim članom, 25. junija pa pozval odbor 4 do 5 članov ceha, naj se nemudoma zgledajo v Ljubljani in počakajo na nadaljnje sklepe. Med pro-

¹² TA, A-X-32, Konv. I, No. 1, 11. 6. 1720, 30. 7. 1720, 9. 5. 1721, 16. 5. 1721.

cesom pred deželno glavarstvom sodiščem 12. septembra istega leta so se Višnjani ponovno sklicevali na sodbo iz leta 1706 in slovensko prisego iz leta 1708, oskrbnik Štojs pa kot tožnik na koncesijo žužemberškemu čevljarjem iz leta 1660. Višnjani so se kot meščani čutili prizadete na meščanskih pravicah, ker jim je sodil deželni glavar in ne vicedom, toda njihovi zahtevi po izključitvi sodišča in obravnavi pred vicedomom ni bilo ugodno. Deželni glavar je sklenil razsoditi na podlagi zaslišanja prič, zato je 31. avgusta 1722 za to opravilo imenoval posebne komisarje, ki so mu 1. junija 1723 predložili obsežen zasliševalni zapisnik (*Hauptweysung*) z zaslišanji številnih podložnikov. Ti so vsi po vrsti potrdili, da so bili Višnjani na sejnih deželskega sodišča vselej dolžni plačevati pristojbino za vizitacijo usnja.¹³ S tem je bila dokazana njihova krivda v zvezi z incidentom v Šentvidu konec maja leta 1721, toda razžaljeni višenjski mojstri se niso dali ugnati. Še v času procesa zaradi šentviškega dogodka so si nakopali dva nova sodna procesa, v katerih je kot tožnik zopet nastopil oskrbnik Štojs. Zamera in ponižanje sta jih avgusta 1722 vodila v upor proti vizitiranju usnja na proščenju pri Sv. Lovrencu, kjer so oskrbnikovim ljudem grozili s tepežem.¹⁴ Oktobra istega leta so se na sejmu v Litiji celo sami polastili vloge pregledovalcev usnja in nekemu višenjskemu podložniku pod pretezo, da je prodajal slabe izdelke, zasegli šest koštrunovih kož. Sledila so zaslišanja prič in protiprič, številni sodni naroki in ukazi, dokumenti o tej zadevi pa nas zapustijo z razpisom naroka za 25. april 1729.¹⁵ Spor se torej ni umiril vsaj devet let, če se je sploh kdaj pravno končal.

2) Prisega tržanov Starega trga oh Kolpi pred deželno glavarstvom sodiščem v Ljubljani, 14. decembra 1751 (pripravil Boris Golec)

A-VII-4, Konv. 3

Prisega tržanov Starega trga oh Kolpi predstavlja tako kot prisega Višnjani zaključek sodnega spora, ki se je za prisežnike končal bolj ali manj neugodno. Četudi po imenu prav tako *purgarji*, so se tržani Starega trga v Poljanski dolini po socialnem položaju bistveno razlikovali od meščanov Višnje Gore. Pravno so bili namreč izenačeni z vsemi drugimi podložniki Auerspergovca gospostva Poljanc, gospodarsko je njihov trg pomenil komaj kaj več od sosednjih vasi in le s hudimi težavami so ti *purgarji* ohranjali domnevne stare pravice.

V prvi polovici 18. stoletja so se z gos-

postvom Poljanc pravdali zaradi deželne, sredi stoletja pa zavoljo gosposčinske stavbne tlake, v zvezi s katero je leta 1751 nastalo pri deželni pravdi slovensko prisežno besedilo. Obravnavani čas ni bil najugodnejši za ohranjanje posebnosti in šibkih privilegijev, še posebej ker Tržani v boju z gosposko niso imeli nikakršne opore, odkar je gospostvo Poljanc leta 1641 prišlo v roke mogočnih Auerspergov.

Prvi od zgoraj navedenih sodnih sporov se je začel leta 1722, ko so se tržani, gostachi in urbarski kmetje (*N: die Burger, Inwohner, vndt Vrbars Leijth*) iz Starega trga pritožili deželnemu upravitelju nad ravnanjem poljanskega gosposčinskega upravitelja. Ta je v nasprotju s cesarskim privilegijem zahteval od njihovih šestih huh večje dajatve, kot jih je določalo potrjeno cesarsko in deželnoknežje oprostilno pismo z dne 17. maja 1719. Prvotne naturalne dajatve naj bi preračunane v tedanjo valuto znašale eno krono od hube, upravitelj pa je pobiral po dve kroni in več na leto. Razsodba deželnega upravitelja in deželnega glavarja 28. aprila 1723 se je brez pomislekov glasila v korist Tržanov, gosposčinski oskrbnik pa je prejel ukaz, naj ne krši cesarskega privilegija. Oskrbnik Anton Danijel Jenčič je bil sicer prepričan, da davek in kontribucija nista vračunana v eno krono od vsake huhe, temveč ju je treba pobirati posebej, toda Tržani so se posvetovali s svojim "doktorjem" v Ljubljani in uspeli.¹⁶

Sedem let pozneje so se morali tržani Starega trga zopet obrniti na deželno glavarstvo s pritožbo proti upravitelju, ki jih je kakor navadne podložnike silil k opravljanju cestne tlake. To naj bi nasprotovalo cesarskemu privilegiju, v katerem so bili obravnavani kot tržani (*Purger*). Povrhu tega jim je Jenčič grozil še z rubežem, na kar se je deželno glavarstvo 7. avgusta 1730 odzvalo s pozivom obeh strani na izredno zaslišanje 26. avgusta istega leta. V dveh sočasnih dopisih inšpektorju Auerspergovih gospostev 14. in 22. avgusta 1730 je upravitelj Jenčič natanko izpričal, kako gleda na spor v zvezi s tlako in na položaj starotrških tržanov. Po njegovem so bili tržani (*Markhter*) le kmečki purgarji (*Urbars Burger*), ki jih ni bilo mogoče primerjati z mestnimi purgarji (*Statt Burger*). Tlake niso opravljal samo zato, ker so jo plačevali v denarju (*Zinsgeld*), kar je skupaj s činžnim vinom in žitom znašalo 12 goldinarjev na leto. Menil je, da v privilegiju ni omenjena oprostitev od tlake, cestna tlaka pa da spada k deželni tlaki in je bila gospostvu Poljanc odmerjena tako, da mora dati na vsakih 10 hub enega moža. Med 194 hub in pol je bilo všteti tudi šest starotrških, zato Tržani deželne tlake ne morejo hiti oproščeni. Pregled poljanskega urharja je pokazal, da med obveznostmi 32 Tržanov sicer res ni navedena

¹³ TA, A-X-32, Konv. 1, No. 3, 30. 5. 1721, 4. 6. 1721, 18. 6. 1721, 25. 6. 1721, 12. 9. 1721, 31. 8. 1722, 1. 6. 1723.

¹⁴ TA, A-X-32, Konv. 1, No. 5, 22. 8. 1722, 3. 7. 1724.

¹⁵ TA, A-X-32, Konv. 1, No. 4, 12. 11. 1722, 27. 11. 1722, 28. 4. 1724, 14. 6. 1725, 11. 1. 1729.

¹⁶ TA, A-VII-4, Konv. 3, No. 1, 8. 10. 1722, 28. 4. 1723.

tlaka, ni pa znano, kako se je zadeva iztekla.¹⁷

Dve desetletji pozneje je prišlo med starotržskimi tržani in gospostvom do nesoglasja v zvezi z drugačno tlako. Upravitelj Poljan jim je namreč ukazal priti na stavbno tlako h gosposčinski kašči. Tržani so menili, da so po deželnoknežjih privilegijih take tlake oproščeni, zato so 29. avgusta 1751 prosili deželnega glavarja za narok pri deželni pravdi. Tokrat je bila stvar še jasnejša kot dve desetletji prej glede deželne tlake. Poljanski upravitelj je deželni pravdi predložil izvoleček iz temeljnega urbarja iz leta 1616, po katerem tržani iz Starega trga ne opravljajo nikakršne druge tlake razen pri gradnji gradu, kamor po svojih močeh pošljejo delavce. Razsodba sodišča z dne 3. septembra 1751 se je glasila, da so tržani dolžni opraviti tlako, zato naj poimensko določijo predstavnike, ki bodo v njihovem imenu prisegli spoštovati zgornji sklep. Odbor petih tržanov Starega trga se je 14. decembra 1751 zglasil z dr. Antonom Ignacem pl. Purgom v pisarni deželnega glavarstva in pred deželno pravdo prisegel v navzočnosti pisarja poljanskega gosposčinskega upravitelja.¹⁸

Slovensko prisego je potrdil tajnik kranjske deželne pravde dr. Leopold pl. Raditsch, ki je utegnil biti tudi njen sestavljalec. Besedilo se glasi takole:

Von Landrecht. Au heut dato... werde hiemit attestiert...

Jest Martin Medved Juonov sin, Juvan Pninar, Peter Medvrl Mihetov sin, Juon Schuster Juonov sin, Martin Koze sa se jenu v imenu nnshech citiranech v polausko tergo stanenzech burgerion persheshm juu per nasluz persege obhuhimn gnspul Bogu, de mi juu vse burgurie ml Starigu terga Polawach kulki krot nnu bole ke gesposkene kaste nu to pogieruino tlaku tegasidimn nnpouritann ozhmni vselei bres usegn super stnuovimn nu tako visno to thku npruolati, de nmi na preistoi, koker je nam tu treke dnu mesza septembrn tegu 1751: leta blu milosheno, zhe mi hnuu su vole tlake priuulo dobili, tu pluzhilo nli ponrazheine pogieruati, koker menü Bug,ta bres nsegu maleslm spozhetu diviza inu nuuti boshin Marin, inu vse suetnike juu snetnize nannu posledni dnu, kaler se hnde nmiu dushu ml telesa hvzhilu ponnugalo Amen. Urkhund dessen nachstehende Förtigung actum Laybach den 14 Xher (Dezember) 1751:

Dr. Leopold v(on) Raditsch Landtsfürstl:(icher) Lanndt Rechts Secretarius in Crain."

Prevod v moderno slovenščino z ohranjenimi slogovnimi značilnostmi:

Jaz Martin Medved, Ivanov sin, Ivan Ponjar, Peter Medved, Mihov sin, Ivan Šuster, Ivanov

sin, Martin Koce zase in v imenu naših citiranih (pozvanih) tržanov, stanujočih v poljanskem trgu, prisežemo in obljubimo pri naši prisegi gospodu Bogu, da bomo mi in vse tržanstvo Starega trga v Poljanah, kadarkoli nam bo napovedano (iti) h gosposkini kašči na zahtevano tlako zidanja, vselej brez vsakega zoperstavljanja (šli) opravljat tlako na način, kot nam je bilo naloženo tretjega dne meseca septembra 1751. leta. Če bomo glede tlake dobili pravdo, moremo zahtevati plačilo ali povračilo. Kakor mi pomagajo Bog, brez vsega madeža spočeta devica in božja mati Marija in vsi svetniki in svetnice, ko se bo moja duša ločila od telesa. Amen.

Slovenščina pričujoče prisege kaže podobno kot jezik starejšega besedila iz leta 1708 tako poteze predrazsvetljenske knjižne slovenščine kakor tudi neizogibnega improviziranja. Črkopis je doslednejši, vendar ni čista bohoričica. Pisec je za glas č uporabil poleg znaka zh tudi z (ozhima, *spozhetu, stanenzech*), ž je zapisoval kot sh (*maleslm, boshin*), za š pa poleg običajnega sh (*nnshe, dushu*) pri priimku nemškega izvora uporabil sch (*Schuster*). Posebnost predstavljajo še ch za glas h na koncu besede (*nnshech, citiranech*), neenotna uporaba znakov u in v (*Medvrl, Medved*) ter i in j (*purgarin, juu, stoi*) zlasti, ko gre za samostojen zlog. Bolj kot v prisegi leta 1708 je poudarjen značilen dolenski refleks jata, slogovne značilnosti kažejo na nemško predlogo, med prevzetimi nemškimi izrazi pa gre posebej poudariti glagol *pogieruati* in pridevnik *pogieruano* iz nemškega *begehren*.

3) Prisega župljanov Osilnice pred inšpektorjem turjaških posestev na Kranjskem v Kočevju l. 1738 (pripravil Stane Okoliš)

A-VI-6. Konv. 2

Ohranjeni zapis o prisegi župljanov Osilnice v slovenskem jeziku iz leta 1738, ki mu je priložen tudi nemški prevod, je nastal med preiskovalnim postopkom v sporu med župljani Osilnice na eni strani in podložniki iz župnije Kočevska Reka na drugi. Odbor osilniških župljanov (*aussechuss der Pfarr Mönge ossiuniz*) je na zaslišanju v kočevskem gradu pred inšpektorjem turjaških posestev na Kranjskem, Gabrijelom Adamom pl. Werthom, nastopil kot tožeča stranka. Po večkratnem obojestranskem zaslišanju, v katerem so Osilničani zatrjevali, da so jim podložniki iz župnije Kočevska Reka dolžni pomagati s prenašanjem 200 starov gosposčinske pšenice iz kočevske grofije¹⁹ v Proviantni urad

¹⁷ Ibidem, 7. 8. 1730, 14. 8. 1730, 28. 8. 1730.

¹⁸ TA, A-V-4, Konv. 3, No. 2, 29. 8. 1751, s.d. 1751, 14. 12. 1751.

¹⁹ Najboljši pregled zgodovine kočevskega ozemlja v visokem in poznosrednjeveškem obdobju z navedeno literaturo in viri sta napisala: Marija Wakaunig, Studien zu den Ortenburgern - Die ortenburgische Kolonisation der Gottschee, Prüfungsarbeit am Institut für Österreichische Geschichtsforschung, Wien (1983)

pomorske Vojne krajine (Meer Graniz Proviant ambt) na Reko, je odbor osilniških kmetov v podkrepitve resničnosti svojih trditev pristopil k zaprisegi. Z vnaprejšnjim opozorilom in pod grožnjo časne in večne kazni pred krivopisega so osilniški župljani Jurij Klepez, župan iz Bezgarjev (Wissgarn), star 80 let; Anton Simmez iz Bezgarjev (Wissgarn), star 56 let; Jurij Wukouiz iz Ribjeka (Fischbach), star 40 let; Jurij Knauss iz Srednje vasi (Mittergrass), star 60 let; Peter Krashouiz iz Podpreske (Merlensrauth), star 40 let in Matija Merle iz Bezgovize (Wessgauiza), star 40 let, izrekli besedilo slovenske prisega, ki se glasi:

Jest N:p. perscheseu ghvug vsiga magoznimo uu Letim Suetim Enangelimu, eno Zistu persego, De tocu Drugo mi povunim inu tulieu mi ad nashich Starishou Schlisuli Smu, tudi poprei, De ta Farru Ofsiuniza ul ene Kuetischke Seule ne Vez, Kocu eden, ullj ul ene Vrbarske Seule Dua touora Firstouga Prouianta Schenize is Kusce Kotscheuschke Noter V Reiko nu tlaki, to Drugu pu ul te Recunske Farre nofsenu ie blu, empac teu Zeitu, ke ie Gospod Jentshtish Custner blu, shiest Leit ne, inu ut tich Sadnich triach Leitach Sem, De mi ta Zeilu touornu tegu Prouiantu opruulat uorunio, wku Reifs, koku uam Buch na nasha Sadna Vra pomagaj, nu Muriu tu Zistu Mutj, nu vsi Suetniki Boshie, Aneuu.

Župniji Osilnica in Kočevska Reka sta v besedilu prisega prikazani kot osnovni teritorialno zaokroženi in upravni enoti. Odvisni kmetje nastopajo v okviru svojih župnij skupno in se znotraj njenih meja čutijo kot ena celota. V obsežnem kočevskem gospostvu, kjer so zemljepisni dejavniki pospeševali nastanek manjših cerkvenih in upravnih enot, je hila ta zavest izrazitejša. Nastanek obeh župnij je tesno povezan z ortenburško poselitvijo Kočevske v 14. stoletju.²⁰ Oglejski patriarh je Ortenburžanom in njihovim naslednikom dovolil, da so pri najstarejših cerkvah predlagali in nastavili stalne duhovnike. Te je potrjeval ribniški župnik kot patriarhov zastopnik. Ker pa je bilo župnijsko središče v Ribnici od novih naselbin precej oddaljeno, so se te že zgodaj osamosvajale kot samostojne župnije. Kot geografsko zaključene enote sta območji župnij Osilnica in Kočevska Reka v začetku 16. stoletja že gosteje poseljeni, ker jih omenjajo tudi z njunimi podružničnimi cerkvami.²¹ Krajerna imena župnijskih središč, kjer so

kolonisti postavili prve cerkve, so kmalu prešla v pokrajinska imena. Cerkvena in političnoupravna ureditev območja, ki je spadalo pod isto politično oblast, se je najpogosteje prekrivala. Gospostvo Kočevje je bilo v najstarejših ohranjenih urbarjih prav tako razdeljeno na več gosposčinskih uradov. Poleg zgornje- in spodnjekočevskega omenjajo tudi urad Kočevska Reka, ki je obsegal podložnike iz žup Kočevska Reka in Osilnica.²² Na podlagi spisov, ki so sredi 18. stoletja nastali ob prisegi odhoda osilniških župljanov, pa so hili Osilničani v gosposčinskih zadevah tistega časa vezani zgolj na turjaškega oskrbnika na gradu v Kočevju.²³

Vschinsko se ob prisegi osilniških župljanov postavlja vprašanje razlikovanja med kmečkimi (bauers) in urbarialnimi (urbars) kmetijami. Med obeh vrstama kmetij v spisih ni nobene neposredne pravne razlage. Edini podatek, ki izbaja iz samega besedila prisega, se že posledično nanaša na višino tlačne obveznosti, ki iz razlikovanja sledi. Ni nam povsem jasno, zakaj imajo urbarialne kmetije enkrat večje obveznosti kot kmečke. Če bi sklepali po samem imenu, bi imele kmečke kmetije, ki so s tlako manj obremenjene, rahlejšo vez do nadrejenega gospostva. Razlikovanje med urbarialno in kmečko kmetijo bi posredno nakazovalo tudi na različen status, ki so ga do gospostva oz. do gosposčinskega urbarja imeli imetniki določene kmetije.

Inšpektor pl. Werth je v preiskavi zaradi pritožbe osilniških župljanov omenil tudi priročni urbar, kjer je bilo glede narave osilniških kmetij zaznamovano, da se vsaka kmetija v župniji Osilnica razume kot kmečka kmetija (das jede huben in der Pfarr ossiuniz verstehe Bauers huben). To bi pomenilo, da so kmetje v osilniški župniji kot celota imeli do gospostva ugodnejše razmerje. Ker spisi Osilničanov nikjer izrecno ne imenujejo za podložnike, ampak skoraj dosledno "Pfarr Mönge ossiuniz", je očitno, da se je položaj Osilničanov nekoliko razlikoval od drugih kočevskih podložnikov. Zaradi izrednih razmer na meji in številnih naravnih nesreč so hili večkrat oproščeni posrednih dajatev, kot ostali Koče-

muzejskega društva za Kranjsko, Ljubljana (1895), letnik V, str. 248; farna cerkev sv. Petra v Osilnici (podružnice v Dol. Čačicu in na Travi) in farna cerkev sv. Janeza Krstnika na Reki (podružnice v Kričah, Nuvih Lazih in Štalearjih).

22 AS, Kunisija za fevdne zadeve, šk. 23: Urbar Register des ambs Riegh vml Sichelberg 1498; P. Wolsegger: Das Urbarium der Herrschaft Gutschee vom Jahre 1574, v: MMVK III, Ljubljana (1890), str. 140-183 in IV (1891), str. 13-45; povzetke napravil I. Simonič, n.e. str. 71-75 in 98-101; prim: S. Južnič: Južna meja "Kočevskega otoka" v 15. in 16. stoletju, Kronika 43 (3), Ljubljana (1995) str. 14-22; TA, A-15/mr. 28-48 lach 2, hrani 20 kočevskih urbarjev od leta 1550 do 1757; Urad Kočevska Reka je leta 1498 obsegal tudi župno Cerovo.

23 TA, A-VI-6, Konv. 2: vsi spisi, na podlagi katerih je napisano besedilo pričujoče razprave, se nahajajo pod spremljajočim arhivskim signaturno.

in Ivan Simonič, Zgodovina kočevskega ozemlja, v: Kočevski zbornik, Družba sv. Cirila in Metoda, Ljubljana (1939), str. 45-130; Kočevsko gospostvo prvič imenujejo grofiji leta 1600, ki so ga imeli v zakupu grofje Blagaji, nato pa župet po letu 1624, ko so bili kočevski lastniki Kisli povzdignjeni v grofovski stan.

20 Zgodnja cerkvena organizacija Kočevske prikaže patriarhova listina, Videm, 1363, 1. maj: F. Schumi, Archiv für Heimatkunde, Laibach (1882/83), Band I, str. 30-31; M. Wackunig, n.e. str. 87-94; I. Simonič, n.e. str. 59-60.

21 Anton Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti, v: Izvestja

varji pa so od 1492 imeli pravico do krošnjarjenja.²⁴ Ker so v času turških vpadov opravljal vojaške naloge, so jim bile priznane tudi druge svoboščine. Oproščeni so bili vinskega davka in mitnine za določene proizvode; za sol, vino, platno, olje, slanino in za drugo prehranljivo hlago. V letih od 1618 do 1827 so jim te pravice kratili, zato so se stalno pritoževali.²⁵ Poleg tovarne tlake na Reko, ki so jo vpeljali po organiziranju Vojne krajine, so gospodstvu plačevali le hubni davek in desetino. V dopisih na kneza Auersperga sami sebe imenujejo revne podložnike ali knežje podložnike v župniji Osilnice (wir arme unterthanen, hochfürstliche unterthanen die pfarr münge zu ossiuniz in der grafenschaft Gottshee). Če so hile vse osilniške kmetije kmečke, se postavlja vprašanje, zakaj jili potem župljani v prisegi ločujejo. Razlika med kmetijami je zato morala v preteklosti resnično obstajati, vendar se je najbrž ščasoma zaradi spreminjajočih se razmer zabrisovala. V primerjavi s kočevskoreškimi kmetijami so imele osilniške precej manjše obremenitve. Župljani Osilnice so bili zato do kočevskega gospodstva (grofije) svobodnejši, vendar pa gospodarsko šibkejši.

Z jezikovnega vidika je treba poudariti, da je pod slovenskim hesedilom prisega, ki je napisano v humanistični latinici, pristavljena tudi nemška verzija. Kakor celotni spremni in drugi akti, je napisana v gotici. Ker gre pri tem za spor, v katerega je vpleteno prebivalstvo z jezikovno mešanih ohmočij, je dosleden nemški prevod povsem razumljiv. Prisega osilniških župljanov v slovenskem jeziku nazorno pričuje o trdoživosti slovenskega elementa na ohroju jezikovne meje in na prevladujočo dvojezičnost tedanjega časa, ki v zapisih tedanjega časa tudi iz praktičnih razlogov ni mogla priti do izraza. Slovenski značaj osilniške doline se je ohranil kljub vključenosti v povsem nemško fevdalno gospodstvo na eni strani in kljub delni priselitvi sorodnejšega slovenskega prebivalstva z juga po drugi. Na podlagi pregleda priimkov v najstarejših urbarjih je mogoče ugotoviti, da do večjega preloma v etnični strukturi prebivalstva ni prišlo,²⁶ čeprav je do vplivanja sosedov kljub slabi prehodnosti ozke doline vseeno prihajalo.

Vpliv nemščine na jezik, v katerem je bila prisega napisana, je zelo opazen. Tako v zgradbi stavčnih zvez kot tudi pri posameznih besedah gre za neposredne nemške vzore. To ni nič nenavadnega, če vemo, da so bili gosposki urad-

niki večinoma nemškega porekla. Tudi če so bili v nekaterih primerih Slovenci, ti običajno niso bili večji slovenskega jezika. Šolali so se v nemškem okolju, kjer je slovenščina lahko imela le ohroben pomen. Ohvladovanje nemščine je po eni strani narekovalo uradniško poslovanje, minimalno poznavanje slovenščine pa odnosi s podložniki po drugi. Dvojezičnost pisarjev je v tem smislu zagotovo obstajala. Za Kočevsko, ki je bila večinsko poseljena z nemškim prebivalstvom, je bilo to še bolj značilno.

Na pisarjevo pomanjkljivo znanje slovenskega jezika v primeru prisega osilniških župljanov opozarja nepravilna raba sklonov. Črki -a in -o pogosto uporablja po ohčutku. Ker gre za besedilo, ki je pisano v narečju, se to dogaja predvsem na mestih, kjer gre za isti glas. Po drugi strani preseneča uporaba nekaterih besed (n. pr. Gospod), ki opozarjajo, da je neznani pisar knjižno slovenščino listega časa vseeno poznal. Vsekakor je zelo zanimiva uporaba samoglasnikov, ki daje hesedilu harvitost in sočnost izraza. Glas -s piše tudi s -seh (persehesem, schlisali), glas -č piše z -z (zisto, vez), vendar pri priimku s -tsh (Jentshitsh), glas -š piše -sh (nashieh, starishou, shiest, nasha), glas -k na koncu hesede -c (toen, tolien, kocu), glas -h pa s -eh (tich), vendar pri tem izpisovanju ni vedno dosleden. Za iste glasove uporabi tudi drugačne črke. Tako na primer po eni strani župljani Osilnice prisegajo *ghogu*, po drugi pa jim *Buch* pomaga. Glede na takratno neizohlikovanost pravil pri pisanju slovenskega jezika, je povsem naravno, da so pisarji prevzemali vzorce iz nemškega jezika. To velja predvsem za rabo velikih začetnic, pri zapisovanju nekaterih glasov in v stavčni zgradbi. Na nekaterih mestih, kjer je tudi duh hesedila podoben, se nam zato zdi, da gre za isti tekst z različno pisavo. Kljub temu je število prevzetih ali udomačenih nemških besed v hesedilu prisega malo. Poleg hesede *Zeit* so prevzeli samo še lastna imena (*Firstouga* Provianta, *Castner*), ki so hila vezana na delovanje gospodstva.

V aktih, ki so hili priloženi prisegi, se nahaja tudi predloga, na kateri je pisar najprej ohlikoval vsebino besedila. Na predlogi lahko opazimo, kako je hesedilo nastajalo. Pisar je posamezne dele črtal, druge pa naknadno vstavljaj. Povsem enaki vsebinski popravki so tudi v primeru nemškega besedila. Ker gre v obeh primerih za povsem isti tekst, je odprto vprašanje, kateri je nastal najprej. Glede na to, da so prisegali slovenski kmetje, hi hilo naravno, da je pisar prisego najprej ohlikoval v slovenščini. Vsebino prisega so narekovali trditve kmetov, ki so jih izrekli v svojem jeziku. Nemško hesedilo prisega je zato lahko le prevod, ki so ga zahtevale praktične potrebe kočevskega urada. Besedilo nemškega prevoda je sledeče:

Ich N:p. schwöre zu gott dem allmächtigen und disem Heilligen Euangelio, einen Rainen

²⁴ AS, Zbirka urbarjev, urbar gospodstva Kočevje 1564-1568; Ivan Simonič, o.c. III, 69-70.

²⁵ TA, A-VI-2, Konv. 2.

²⁶ Glej opombo 21; čeprav kočevskoreški urbar iz leta 1498 nekatere kmetje imenuje le po imenu, sta dva izmed priimkov zapiseženih župljanov Osilnice iz leta 1738 zabeležena že v najstarejšem urbarju pred večjo naselitvijo Uskokov. Za opozorilo se zahvaljujem mag. Stanislavu Južnič.

Aydt, das, so lang wür dencken, auch so vill wir von unseren Eltern gehörrt, auch vorhin die Pfarr Mönge zu ossiuniz von einer Baueren Hueben nicht mehr dann einen, oder von einer Vrbars Hueben zwey Saum Fürstlichen Prouiant Waizen von den Casten allhier bey Gottshee nacher Fiume, auf der Robath, das übrige aber, von der pfarr zu Riekh Robathweiss abgeliefert worden, ausser in Zeit, alss Herr Jentschitsch Castner gewesen, durch 6 Jahr, und nur von leztnachlig vergangenen 3 Jahren her, da wür die völlige Saumfarth des Prouiants verrichten müssen, so wahr unss Gott helff an unseren lezten End, Maria die übergewenedeüete Muetter, und alle beillige Gottes. Amen.

Spor med župljani Osilnice in Kočevske Reke zaradi tovarne tlake, ki je bila podložnikom kočevske grofije naložena v okviru posameznih župnij za prenašanje žita v Proviantni urad pomorske Vojne krajine na Reki in po potrebi tudi v Trst, je bil turjaškemu inšpektorju Gahrijelu Adamu pl. Werthu znan že nekaj let. V obširnem poročilu je iz Ljubljane 30. avgusta 1738 tedanjemu lastniku auersperških posestev in državnemu knezu Auerspergu²⁷ naznanil, da so se mu župljani iz Osilnice pritožili zaradi tovarne tlake že v času, ko je v kočevskem gradu imetil tedanjega oskrbnika Wolfa Ferdinanda Polza.²⁸ Inšpektor pl. Werth je takrat sklical vse župane (Supplentb) skupaj z njihovimi občinskimi odbori. Osilničani so protestirali, ker so jim podložniki iz župe Kočevska Reka prenehali pomagati pri tovarjenju 200 starov gosposčinske pšenice na Reko, kokor sta bila stara navada in dogovor, ki so ju sklenili v preteklosti. Prej skupna obremenitev s tovarno tlako je v celoti ostala samo na ramenih kmetov iz osilniške župnije. Zaradi tega so inšpektorja pl. Wertha zaprosili, naj jim prizna le tisti del tovarnega bremena, ki so ga bili dolžni nositi v preteklosti. Podložniki iz Kočevske Reke so se takšnim razlagam uprli in zatrdili, da so Osilničani ves čas sami tovarili gosposčinsko žito na Reko. Pred nekaj leti naj hi jib le nekdanji žitničar (Castner) Jenčič²⁹ zaprosil, da so Osilničanom občasno priskočili na pomoč. Vendar o tem v urbarialnih

zapisih ni bilo nikakršnih zapisov. V priročnem urbarju so bile označene obveznosti tovarne tlake na Reko le pri kmetijah iz osilniške župnije. Vse te kmetije, ki jih je inšpektor pl. Werth razumel kot kmečke kmetije (Bauers huebe), so zato morale brez izgovorov opraviti po en tovor žita na leto na Reko. Ko naj bi po zapisu v urbarju prišlo glede tlake do dogovora z vsemi podložniki, pa je bilo prav tako predvideno, da bi tudi podložniki zunaj osilniške župnije poleg plačevanja tlačnega denarja opravljali letno tovarnino na Reko, ki je skupaj znašala 400 starov pšenice.

Ker sporu še dolgo ni bilo videti konca, osilniški kmetje pa so bili prisiljeni na Reko tovoriti celotno količino pšenice, so 23. februarja 1737 državnemu knezu Auerspergu poslali posebno pismo, v katerem ga prosijo za omilitev neznosnih tovarnih bremen. Svojo prošnjo so poleg tega, da so se sklicevali na stare razmere, podkrepili tudi s prikazovanjem težkih življenjskih razmer, ki so jim bili ves čas izpostavljeni. Skozi celotno pismo slikajo veliko in vsesplošno pomanjkanje ter gospodarsko nezmožnost osilniških kmetij. Kmetje iz župnije Osilnica so v tej podobi že sami po sebi vzbudili veliko usmiljenje.

Že v uvodu pravijo, da je vsakomur znano, v kakšni revščini živijo. Ker jim primanjkuje celo drv in gradbenega lesa, so vse to prisiljeni kupovati v kameralnih gozdovih. Še tisto malo orne zemlje, ki jo imajo, je na pečenih pobočjih. Posevkov na takšnih zemljiščih ne morejo obdelovati s plugom, temveč le z motikami in lopatami. Zemlja je slabo rodovitna, zato niso sejali drugega kot malo ovsa in pira. Zaradi tega je jasno, da je pridelek majhen, podložniki pa stiskani v bednem življenju. Ob vsej revščini jim niso prizanesle niti druge nesreče. Leta 1736 jim je deroča Kolpa na njihovih majhnih zemljiščih povzročila veliko škodo. Kar ni odnesla s seboj, je preplavila, tako da zemljišča niso bila več pripravana za setev. O tej nesreči so obširno poročali tudi oskrbniku kočevske grofije Wolfu Ferdinandu Polzu. Knezu Auerspergu so se prav tako pritožili nad ravnanjem Hrvatov in Vlabov, ker jih ti kot mejaši ovirajo pri njihovih delih. Vrb vsega so jim bila naložena dodatna tovarna bremena na Reko. Čeprav je v preteklosti ena osilniška kmetija opravljala 2 tovara, je bila tedaj preko vseh mej preobremenjena s 4 tovari. Proti novim bremenom so se že prej pritožili, hkrati pa so knezu Auerspergu pri tem pripomnili, da je do povečanja prišlo brez njegovega izrecnega ukaza. Ker so 4 tovari po njihovi oceni za posamezno osilniško kmetijo preveč in jih ta ne zmore, kneza Auersperga prosijo, da jim tudi po navedenosti glede na njihovo revščino milostno omogoči, da ostanejo pri stari obveznosti dveh tovorov. Le na ta način se hodo lahko izognili popolnemu propadu, ki bi jih prisilil v beračenje. Nasproti temu so ga zaprosili milosti in se iz-

²⁷ Naberlen od aktiv, ki se nanašajo na pritožbu osilniških podložnikov glede tovarjenja 200 starov gosposčinske pšenice na Reko, naslavljenega državnega kneza ne imenuje pri imenju inenu. Izčrpen naslovni pregled turjaške nobline (Auerspergu) je naredil P. Radics: *Herbart VIII. Freiherr zu Auersperg* (1528-1575), Wien (1862), str. 83; za imenjeni čas navaja kneza Heinricha, Johanna Josepha (1696-1783), ki je imel tudi razne dvorne službe; prvi Auersperg, ki je leta 1653 dobil naslov državnega kneza, pa je bil Janez Vajkard (1615-1677), tajni svetnik cesarja Ferdinanda III., ki je naslov dobil zase in za svoje moške potomce po pravilu prvorojenega, str. 80.

²⁸ TA, A-5-32: predajni inventarji in protokoli: Wolf Ferdinand Polz je mesto oskrbnika v Kočevju nastopil 17. junija 1732, odstopil pa 30. septembra 1752).

²⁹ TA, A-5-26: Testamenti, inventarji in zapuščine, Joh. Bap. Jentschitsch 7. 4. 1721

ročili v njegovo varstvo.

Potem ko so pritožbo osilniških kmetov odstopili v razrešitev inšpektorju auersperških posestev na Kranjskem Gahrijelu Adamu pl. Werthu, je ta takoj zaslišal oskrbnika Polza v Kočevju. Na zahtevo mu je oskrbnik 24. marca 1737 poslal tudi pisno poročilo. V njem je inšpektorju sporočil, da mu nima povedati nič drugega, kot tisto, kar je inšpektorju že od osilniških župljanov in okolice gotovo dobro znano. Njegovo poročilo o položaju osilniških podložnikov in kmetij, ki jih obdelujejo, prikazuje tamkajšnje razmere v slabši luči, kot so jih predstavili že sami podložniki.

Osilniški podložniki, kot pravi kočevski oskrbnik, živijo v zelo ozki dolini, kjer je malo orne zemlje, zato pa več krčevin, ki so si jih Osilničani naredili pred časom. Večji del jih je poleg ornih površin skoraj vsako leto zalila voda. Najhujše je bilo v letih 1734 in 1736. Tedaj ni odplavljala le deroča Kolpa, temveč je nastopila tudi povodenj zaradi stekanja vode z okrožajočih peščenih brihov, ki ne dajejo nikakršnega lesnega dohodka. Osilniški kmetje, razen tistih s Trave, so zato morali tako gradbeni les kot tudi drva z dodatnimi stroški kupovati na hrvaški strani v Čehru ali na Brodu. Zemljišča so hila zaradi poplav naplavljena s peskom. Kmetje so na njih imeli veliko škodo ne toliko zaradi narasle Kolpe, temveč predvsem zaradi vode s peščenih pobočij. Nekaterih zemljišč niso mogli več očistiti in so zato ostala nedonosna. Razen zemljišč na Travi je bilo delo s plugom na vseh drugih nemogoče, pridelek pa majhen. Na obdelovalnih površinah so sejali le omejene količine žita, od tega največ ovsa, vendar jim je prehrana iz tovrstnega pridelka zadostovala komaj do Novega leta, pri holjših kmetih pa največ do pusta. Kmetje, ki so imeli konja, so neprestano tovorili. Zelo redki so imali denar od raznovrstnega trgovanja, vendar pa tega ni bilo veliko, zato so preostali stikali za hrano z nahanjem raznih plodov ali celo s prosjačenjem. Na te načine so plačevali tudi svoje gosposčinske dajatve. Te so poleg dajatev iz Novega in Starega Kota v župniji znesle 80 goldinarjev, 18 krajcarjev in 3 denariče huhnega davka in 64 1/8 starov ječmena. Ker pa ječmen v celotni župniji deloma zaradi mraza deloma pa zaradi peščenih zemljišč ne uspeva, ga niti ne sejejo. Zato ga kupijo na druge načine, ali pa ga pri gospostvu odplačajo z denarjem. Kot je bilo do tedaj v navadi, so na tlaki od vsake urbarialne kmetije opravljali na leto dva tovara in od vsake kmečke kmetije en tovor na Reko. Za vzdrževanje gosposčinskega posloja je vsaka kmetija prispevala po 50 desk.

Ker poročilo oskrbnika iz Kočevja inšpektorju pl. Werthu ni povsem zadostovalo, je primer pritožbe osilniških podložnikov sam še enkrat preiskal. Knezu Auerspergu je o svojih izsledkih obširno poročal. Ker tudi on zadevi ni mogel priti do konca, je hotel z njimi kneza

čimbolj obvestiti. Zadnja heseda v tej zadevi je na vsak način pripadala knezu, ki pa se je na podlagi inšpektorjevega mnenja lažje odločil. Inšpektor pl. Werth je ugotovil, da je bilo v času predhodnika tedanjega kneza, ki je bil deželni glavar na Kranjskem,³⁰ s knežjih posestev na leto pretovorjenih 400 starov pšenice v Proviantni urad na Reko. Potem ko Auerspergi niso bili več deželni glavarji, je od tega ostala le polovica. Pri tem pa ni bilo mogoče ničesar izslediti, kako je bila obveznost tovorjenja tako prej kot tudi kasneje razdeljena med podložniki.

Inšpektor je nadalje ugotovil, da so župljani Osilnice pred leti, ko utrjeno mesto Karlovac v Vojni krajini še ni bilo zgrajeno,³¹ opravljali mejno službo. Turki so na Kočevsko najpogosteje prihajali preko Like, pri njihovih roparskih pohodih pa so jim pomagali tudi zahrbtni Hrvati (übel gesinneten Croaten). Zaradi vojaške aktivnosti so bili razen prastarega urbarskega činža in desetine oproščeni vseh drugih davkov in mitnin. Glede na urbarialni izpis, ki ga je inšpektor pl. Werth priložil celotni dokumentaciji v tej zadevi, je bilo ugotovljeno, da so osilniški kmetje vse do tedaj ostali pri omenjenih svoboščinah.

Z ozirom na predstavljene težke razmere, v katerih so živeli župljani Osilnice, inšpektor pl. Werth ni dvomil, da mnogi podložniki, ki posedujejo zemljišča, nimajo možnosti, da bi jih razširili; da jim primanjkuje lesa in da njihova zemljišča zaradi poplav trpijo veliko škodo, vendar pa to po njegovem mišljenju ni veljalo za vse. Za svoj nezavidljiv položaj in revščino naj bi bili krivi tudi sami, ker so svoja zemljišča tako razkosali. Na majhnih zemljiščih niso mogli zadostiti potrebam svojih družin. Ker je bil pridelek zaradi razdrobljenosti zemljišč manjši, niso škodili le sebi, temveč tudi gosposčinskim prihodkom. Tudi žita, od katerega so plačevali desetino, na razdrobljenih zemljiščih niso sejali toliko kot prej. Namesto tega so na zemljiščih gojili druge pridelke, ki so jih rabili za vsakdanjo prehrano v kuhinji. Po inšpektorjevem mnenju bi se lahko učinkoviteje ohvarovali pred poplavami, če bi pravočasno in skupaj poprijeli za delo.

V nasprotju z razmerami v osilniški župniji je bilo znano, da je večina podložnikov v župniji Kočevska Reka posedovala dohra zemljišča. Z izsekavanjem in trehčenjem gosposčinskih gozdov so si jih razširili na več krajih. Na podlagi gosposčinskih izkazov so jim bila naložena huda

30 TA, A-VI-6, Konv. 2, glede na izvleček iz mnenja urbarja grofije Kočevje (1642-1649), ki ga je inšpektor pl. Werth imel za prellingu svojemu poročilu, tukaj očitno misli na Wilfa Engelberta grofa Turjaškega; P. Radics, D. c. str. 76-79, Wolf Engelbert Graf von Auersperg (1610-1673) ni bil neposredni predhodnik (Vorfahrer) kneza Heinricha, zato pa pred njim leta 1649 zadnji Turjačan kot deželni glavar na Kranjskem.

31 Ob sotočju reke Mrežnice in Kolpe so utrdbo Karlovac, ki je omilila turške vpade na Kranjsko, zgradili leta 1579.

hremena s hubnim davkom, kontribucijo, denarjem za tlako, izrednimi tovari, žitnimi dajatvami, malo pravdo in mnogimi prispevki od mitnic. Prav nasprotno so bili kmetje v župniji Osilnice vseh teh dajatev prosti.

Kljuh vsem okoliščinam, s katerimi se je auersperški inšpektor na Kranjskem v preiskavi seznanil, o zadevi ni napravil nikakršne razsodbe. Poudaril pa je, da mora osilniška župnija še nadalje opravljati nesporni del tovarnih obveznosti, ki so znašali 200 starov pšenice iz kočevske grofije na Reko. V tem smislu je zaprisegel omenjeni odbor osilniških župljanov v slovenskem jeziku. Prisegi so nasprotovali podložniki iz župnije Kočevska Reka. Ker so jo imeli za krivo prisego, so pred sodnikom³² povedali svoje ločeno mnenje. Inšpektor pl. Werth je poleg zaprisege osilniških župljanov tudi mnenje kočevskoreških predložil v dokončno odločitev knezu Auerspergu. Čeprav se inšpektor ni mogel dokončno odločiti, je knezu podal svoje neohvezujoče mnenje. Z ozirom na to, da so osilniški podložniki gospodstvu plačevali zelo majhno vsoto činžnega davka in malo vrečne desetine ječmena, nasprotno pa so hili kočevskoreški podložniki podvrženi velikim dajatvam, je predlagal, naj osilniški župljani tako kot v starih časih, ko so opravljali vojaško službo, še naprej tvorijo 200 starov pšenice ob proporcionalni pomoči novih kmetov iz vasi Stari in Novi Kot ter imetnikov novin v Podpreski. Za prenos 200 starov pšenice so računali 133 in 1/3 tovara ali prav toliko goldinarjev denarja. Na eno kmečko kmetijo, brez vračunanih novih kmetov in rovtarjev, bi ta obremenitev znašala 1 goldinar in 35 krajcarjev. Inšpektor pl. Werth je knezu predlagal, naj takšno rešitev odredi s posebnim dekretom ali pa naj po drugi strani z odločitvijo glede tvorjenja 200 starov pšenice počaka.

Knez Auersperg se je na podlagi predloženega inšpektorjevega poročila in drugih prilog v dopisu 19. novembra 1738 strinjal z njegovim mnenjem.³³ Prošnjo osilniških podložnikov za omejitev tovarne tlake iz Kočevja na Reko je zavrnil, ker ti niso dokazali, da tvorjenje omenjenih 200 starov pšenice pomeni novo obremenitev in ker je hilo iz urbarialnih izvlečkov razvidno, da je obremenitev tvorjenja 400 starov pšenice pred 80 in 90 leti obstajala.³⁴ Pri tem so

podložniki imeli razne olajšave, ki so jih "de justitia" hvaležno sprejeli. Ker je knez Auersperg uvidel veliko škodo, ki jo podložnikom povzročajo pogoste poplave, je na eno ali več let odpadajočo količino tovarne pšenice omejil na 150 starov in manj. Knez je tako postopal "ex gratia". Če je pri tem med župljani Osilnice nastal vtis, da je posledično prišlo tudi do spremembe redne odmere ohremenitev v starejših gosposčinskih pravicah in prihodkih, je bila ta brez vsake osnove.

Župljani Osilnice se z odločitvijo kneza Auersperga še dolgo niso sprijaznili. Leta 1742 so se mu ponovno pritožili. V pritožbi so v glavnem ponovili že znane stvari in jih naknadno še podkrepili. V uvodu so zopet poudarili številne nadloge, ki so jih morali v svoji revščini prenašati. Nekateri stavki zvenijo kot zagovor na mnenje, ki ga je v poročilu knezu Auerspergu in župljanom samim dal inšpektor pl. Werth. Iz tega vidika so knezu sporočili, da ornih površin niso mogli povečati, ker jim je s pohočij padajoča voda ob hudih nalivih zemljo sproti odnašala. Kmetom ob Kolpi je narasla voda odnesla celotno premoženje. Tudi hrodiv si niso mogli dolgo časa zgraditi. Les in drva so morali kupovati v kameralnih gozdovih, za preživljanje pa jim ni ostajalo drugega kot, da so z velikimi naporin in neprenichoma tvorili in trgovali s soljo. Pred neugotovljivimi leti so se s podložniki iz župnije Kočevska Reka dogovorili, kateri podložniki bodo skupno tvorili gosposčinsko pšenico iz kočevske grofije na Reko. Ker so leta 1728 ali 1729 kočevskoreški podložniki iz neznanih vzrokov prenehali s tvorjenjem svojega dela obveznosti, so se Osilničani zaradi tega že večkrat pritožili in milostno prosili za olajšavo.

Ko jih je leta 1738 skupaj z župnijo Kočevska Reka sodnijsko zaslišala posebna inšpekcija, jim je hilo rečeno, naj skupno tvorjenje s podložniki iz Kočevske Reke dokažejo. To so storili ne samo z mnogimi verodostojnimi pričami, med katerimi so nekateri opravljali gosposčinske službe, kot na primer pisarja v žitnici in v uradu (Ambt und Casten schreiber), temveč so tudi prisegli, da so podložniki iz župnije Kočevska Reka gosposčinsko pšenico ves čas tvorili skupno z njimi. Na podane dokaze jim je inšpektor pl. Werth vlil veliko upanja, da bodo podložniki iz župnije Kočevska Reka po stari navadi v prihodnje znova tvorili polovico gosposčinske pšenice na Reko. Ker jim je inšpektor pl. Werth ohljubil, da jim hodo morali podložniki iz Kočevske Reke po predloženem dokazilu in zaprisegi plačati tovore, ki so jih napravili namesto njih, so na to gledali z velikim zadoščenjem. Knezu Auerspergu so zato poslali ponižno prošnjo, naj jih oprosti težkega hremena, podložnikom v Kočevski Reki pa resno ukaže, da bodo v bodoče zopet skupaj z njimi tvorili gospo-

³² TA, A-VI-6, Konv. 2, 30. avgust 1738, inšpektor je v poročilu knezu Auerspergu zapisal, da so kočevskoreški podložniki povedali ločeno mnenje *vor den Richter*. Nič pa ni povedal, za kakšnega sodnika je šlo. Ta je bil lahko viceodom (deželno-knežji urad) ali pa deželnsosodni gospod (teritorialni auersperški urad).

³³ TA, A-VI-6, Konv. 2, v aktih, ki se nanašajo na pritožbo osilniških podložnikov glede tovarne tlake na Reko, je ohranjen le prvi del dopisa kneza Auersperga. Iz kasnejše vnovične pritožbe osilniških podložnikov pa lahko domnevamo, da je mnenje v sklepnem delu vendarle nekoliko omilil v korist Osilničanov.

³⁴ TA, A-VI-6, Konv. 2, urbarialni izvleček grafije Kočevje,

"Partikular Urbar" 1642-1649.

ščinsko pšenico na Reko.

O razpletu pritožbe osilniških župljanov ni nadaljnjih podatkov. Iz taktnosti v pripovedi zadnjega dopisa bi lahko zaključili, da ni bil najugodnejši. Župljanom Osilnice je prekomerna obremenitev s tovarno tlako na Reko ostala. Čeprav so jim bili na novo naseljeni kmetje iz naselij Stari in Novi Kot ter imetniki krčevin iz Podpreske dolžni pri tem pomagati, je bila njihova glavna zahteva, ki so jo na koncu znova ponovili, da tovorijo dolžno količino gospoščinske pšenice na Reko skupno s podložniki iz Kočevske Reke. Trdno prepričanje v veljavnost starega dogovora so podkrepili tudi s prisego, ki

je za nas tako zanimiva, ker se nam je ohranila v slovenskem jeziku 18. stoletja. Zaradi nedoslednosti urbarialnih zapisov v spremenjenih razmerah ni bila dovolj prepričevalna. Kot dokazno gradivo ni imela pravnega učinka. Kljub temu nas danes opozarja na enkraten položaj osilniških kmetov. Ta ni lahko razvozljiv, zato pa sproža vrsto novih vprašanj. Osilniški kmetje so se kot župnijska skupnost (pfarrgemeinde) že leto po drugi pritožbi knezu Auerspergu sprli z Wolfom Adamom baronom Erbergom, zakupnikom vinskega davka (Weindax) zaradi krčmarinc.³⁵ Dogodki prejšnjih let so prej ko slej tudi na druge načine vplivali na njihovo ohnašnje.

³⁵ TA, A.V.32, Konv. 14